Írta: Andrásfalvy Bertalan
2015. november 12. csütörtök, 09:19 - Módosítás: 2015. december 10. csütörtök, 18:17

Az európai parasztság megismerésének kulcsa: Átány

Nemcsak a társadalomtudósok és történészek számára, hanem hovatovább minden gondolkodó, a világot valamennyire megérteni és értelmezni igyekvő ember számára is visszafordíthatatlannak tűnik a nép, a parasztság eltűnése, felszívódása az arctalan lakosságba, a közemberek tömegébe. Azt, hogy a nép, a parasztság, s ezzel valami értékhordozó társadalmi réteg, közösség eltűnőfélben van, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a népi kultúra, a népművészet, a néprajz iránt megnőtt az érdeklődés – az ifjúság körében is. Az átlagember, a többség, amikor népi kultúráról, néphagyományról, néprajzról beszél, egyes népek, néprajzi csoportok életének színes megnyilvánulásaira, ünnepi szokásokra, népművészetre, folklórra gondol, és ezeket keresi más országokban járva, ezt próbálja bemutatni távolról jött vendégeinek, mint magyar sajátságot, magyar kultúrát. Nyilvánvaló, hogy ez a kép és elképzelés nagyon is felületes. Minden józan ember tudja, hogy ma már hiába menne ki falura, ennek a világnak csak szegényes töredékeire, nyomaira bukkanhat egy-egy, a múlt tárgyi emlékeit tudatosan gyűjtő, szobáját ezekkel díszítő tanár, orvos vagy lelkész lakásában, ritkábban más foglalkozású, már többnyire városban vagy iparban munkát találó „bennszülött" házában, vagy egyes falvak hagyományőrző művészeti együtteseinek műsorában. Ilyenkor az együttes tagok anyáik, még inkább nagyanyáik féltve őrzött egykori népviseleti darabjait öltik fel, ha nem ezek alapján, vagy ezekhez hasonlóan készített népi jelmezeket…

Ennek a népi kultúrának a hordozója és megteremtője a nép, leginkább a parasztsággal volt azonos, a föld népével, a mezőgazdaságból élőkkel. Magyarországon a második világháborúig a lakosság fele tartozott ide, a múlt század második felében pedig még háromnegyed része. Ennek a nagyszámú agrárnépességnek több mint a fele nevezhető parasztnak, vagyis többé-kevésbé önálló, családi üzemben dolgozó őstermelőnek, aki megélt saját birtokán. A többiek olyan törpebirtokosok voltak, akik időnként vagy rendszeresen bérmunkát kellett hogy vállaljanak, mert földjük nem termette meg már a kenyérrevalót. Több százezer volt a nincstelen napszámosok és uradalmi cselédek száma, akik azonban kulturális tekintetben nem sokban különböztek az egykori jobbágyokból lett parasztoktól. A parasztság – abban az értelemben, ahogy mi használjuk ezt a kifejezést, tehát az egész agrárnépességet átfogó módon – egy történetileg változó rétegkategória – amit a birtok, az életforma és a tájak különbsége mélyen tagolnak.

Nyilvánvaló, hogy a magyar kultúrát megújító reformmozgalom a múlt század elején és későbbi kulturális mozgalmak e népi kultúra számos elemét beillesztették az irodalomba, a zenébe és képzőművészetbe. Amikor mi, magyarok történeti indentitásunkat keressük, többet kell törődnünk ezzel a parasztsággal, mint azoknak az európai kutatóknak, akik korábban és gyökeresebben városiasodott országokban élnek, ahol a városi polgárság gyökerei is ugyanabból a népből, nyelvi közösségből táplálkoztak. Nálunk az államalapítás óta az európai

polgárság képviselői nagyobbrészt más nyelvi közösségből származtak és vándoroltak be hazánkba, zárt, autonóm városi közösségeket alkotva. Ezért a magyarországi parasztság többet őrzött meg az európai parasztság középkori hagyományaiból, mivel később polgárosodott és vett át polgári értékeket és formákat, mert a polgári réteg sokáig nyelvileg és életformájában is elkülönült a parasztságtól. A magyar néprajz által feltárt, megrajzolt paraszti műveltség és magatartás lényegében a jobbágyfelszabadítás után kapta meg belső és külső jellemző jegyeit. Azelőtt a föld jobbágyi rendben élő népe, a telkesek és zsellérek, valamint az egytelkes kisnemesek és szabadalmasok egymással minden tekintetben szorosabb kötelékű faluközösségekben éltek. Ezek ugyan már a 18. század második felében bomlani, lazulni kezdtek, egyre nagyobb teret engedve az egyéni kezdeményezéseknek, egyesek saját, közösségétől függetlenedő gyarapodásának, de több nemzedékre meghatározóan csak 1848 után formálódott ki az a független, csak a Jóisten adta természet szeszélyének kiszolgáltatott, öntudatos parasztság, amely erre a szabadságára végtelenül büszke is volt. Ha megfizette adóját és nem vétett a törvény ellen, senki előtt nem kellett meghajolnia. Anyagilag és szellemileg, szükségleteinek kielégítése tekintetében, ha messze elmaradt is a városiaktól, az alkalmazottaktól, a bérből élő munkásoktól, de a világért sem cserélte volna fel azok biztos keresetét a maga időjárástól függő létével. Ezt a függetlenséget tartotta élete legnagyobb értékének.

Fél Edit és Hofer Tamás: *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban* című munkája erről a történelem színpadáról végleg eltűnő független parasztságról alkotott monumentális emlékművet. Nemcsak az átányi magyar parasztokról, hanem egyáltalán, az európai parasztságról. Tőlünk nyugatra már régebben feloldódott ez a parasztság; mire a néprajz módszere és probléma-látása elérte ezt a kifinomult fokát, már nem volt, megszűnt a tárgya. Tőlünk keletre pedig, ahol különösen a görögkeleti világban ez a társadalmi fejlődés, a paraszti világ már sokban különbözött a nyugati kereszténységet befogadó országokétól, ezek a kérdések fel sem merültek a néprajzban. Nem a színes, ünnepi szokásokról, népművészetről, folklórról szól ez a könyv, hanem a köznapok, a mindennapok életvitelének döntéseiről, az ezeket irányító, a műveltség által meghatározott belső mértékről és arányérzékről, a független paraszti életminőség módjáról. A könyv nemcsak egyedülálló módszertani kísérletnek készült „A rendszerezési és döntési folyamatok modelljénél jobban érdekelt minket, amit rendszereztek és amit eldöntöttek: a parasztgazdaságok és háztartások mindennapos működése" – írják a mű előszavában.

Amikor gyűjtéseiket megkezdték az 1950-es évek elején, ezt a kutatott, független paraszti életformát már halálra ítélték. Halálra ítélték a Szovjetunióban a kolhozok erőszakos felállításával, s ezt a mintát, többszöri nekirugaszkodással, kényszerítették rá a magyar parasztságra is: 1959–60-ban Átány parasztsága is termelőszövetkezeti dolgozó lett. Elveszett az a függetlenség, mely alig több mint 100 éven át kiformálta a magyar parasztság jellegzetes magatartását és gondolkodását.

Átány, ez a közepes nagyságú Heves megyei magyar falu nem tartozik a színes, néprajzilag ismert egyik magyar néprajzi csoportba sem. Minden tekintetben megközelítőleg ez volt az

átlagos magyar falu, ha egyáltalán lehet ezt a fogalmat használni. A tőle nem nagy távolságra lévő Mezőkövesd színes viseletű katolikus lakosaihoz képest szürkék, egyszerűbb viseletű reformátusok lakták, tehetősebbek és szegényebbek, nagyjából kiegyenlített, szokásos arányban. Amikor megkezdték a rendszeres adatfelvételt, hetekig tartó családlátogatást, melynek során gyakran részt is vettek a meglátogatott család mindennapjaiban és munkáiban, résztvevő megfigyelőként, még érezhették a barátságosan őket befogadó parasztok enyhe lenézését, mellyel a más kegyéből, fizetésből élő kutatókra néztek. Ugyanakkor városiaknak, nem közéjük valóknak is érezték őket. A közel 30 évig folytatott állandó megfigyelés, az ottani életbe való beilleszkedés és adatgyűjtés során lényegesen megváltozott a kutatók és a kutatottak viszonya. Nemcsak a hosszú ismeretségen alapuló barátság alakult ki, hanem eközben a függetlenségre büszke parasztból a kutatókhoz hasonlóan kiszolgáltatott bérmunkás lett. Nem mintha az átányiak túlbecsülték volna a paraszt és tanult ember közti különbséget. Berzeviczy Gergely 1804-ben a magyar parasztok jelleméről a következőt írta: *„Semmi megkülönböztetett tiszteletet nem mutatnak a magasabb állásúak képességeit és értelmét illetően, mert azt hiszik, ők ugyan képzettebbek, de nem okosabbak és hasznosabbak náluk."* Ennek az érvényességét tapasztalták a kutatók 150 évvel később is. A hangsúly a megkülönböztetett szón van, mert ebben a paraszt-kultúrában tartózkodó tiszteletet tanúsítottak mindenkivel szemben, amiből hiányzott az indokolatlan alázat. Ez a magatartás az emberek szabadságérzetéből fakadt. A kutatómunka során így igazi, őszinte emberi kapcsolatok is kialakultak, és lassan eközben okafogyottá vált a paraszti büszkeség is az átányiak részéről, hogy ők a föld népe, „mi forgatjuk a Világ első kerekét, minden a mi kezünk munkájából él" – vagyis eszik, táplálkozik.

Bár a független magyar paraszti kultúra felszámolásának látó, érző tanúi voltak sok-sok átányi parasztember sorsának alakulását nyomon követve 1950 és 1980 között, erről az átalakulásról nem írtak (nem is akartak írni semmit, hiszen ez veszélyeztette volna munkájuk folytatását), azt akarták megírni, rögzíteni, ami átalakult, ami mindörökre elveszett. „Azt reméltük – írják –, hogy leírásunk megmutatja: az életvitel közös és általános alapelvei mellett is az egyes családok és gazdaságok napról napra, évről évre milyen gyakran kényszerülnek döntésre, a társadalomhoz és természeti körülményekhez való alkalmazkodásra, és hogy milyen nagy jelentősége van életükben az összegyűjtött tapasztalatoknak és leleményességnek, a merész elhatározásoknak és bölcs mérlegelésnek. A hagyomány nem ír elő mindent – az egyének szabad akaratuk szerint döntenek, mérlegelve az értékek rangsorát."

Valóban, a magyar, de az európai néprajztudományban sem született még ilyen átfogó, sok-sok hivatkozással és példával a paraszti mindennapokban működő meggondolások, arányok és mértékek sokféleségét érintő bemutatás. Hosszan lehetne felsorolni a földről, a termesztett növényekről, állatokról, a munkáról, öltözködésről, lakásról, a tőkeképzésről, értékesítésről, beszerzésről, az évszakok és napszakok rendjéről és a különböző emberi tartások, viselkedések értékeléséről írott, egyszer-egyszer magától értődőnek, másszor meglepően különösnek érzett beszámolókat. A teljes paraszti létet átfogó képből természetesen vannak most számunkra feltűnő, mondhatnánk időszerű törekvések, és idejétmúltnak érzett tendenciák. Például ilyen az a törekvés, hogy a családi gazdaság mindent maga termeljen meg lehetőleg, amire szüksége van: kenyérgabonától az ünnepi ételek legfőbb tartozékától, a mákig, a zsúpnak valótól a seprűcirokig, hogy a család lehetőleg semmire se költsön pénzt. Idő

haladtával egyes termények előállítása természetesen visszaszorult, így például egyre kevesebb ruhaneműt állítottak elő saját termesztésű kenderből, de még 1959-ben is vetettek kendert a Kenderföldeknek nevezett dűlőrészben, amíg azt a termelőszövetkezet felállításával meg nem szüntették. A család lélekszámához, a családtagok várható fogyasztásához igazítva vetették el a búzát, rozsot, zöldségfélét vagy éppen a hozomány kiállításához szükséges kendert, az állatok számához és minőségéhez számították ki a kukorica, a zab, a lóhere vagy a takarmányrépa vetésterületének nagyságát, viszont az időjárástól függően hol jól, hol rosszabbul sikerült termésmennyiséghez igazították a fogyasztást is. Ha valamilyen táplálékot adó termesztvény többet fizetett, akkor abban az esztendőben az átlagosnál többet is fogyasztottak belőle, ha valami „nem jött be", akkor kevesebbet vagy semmit. Napjaink fogyasztói társadalmában még különösebbnek tűnik az, hogy abból amit megtermeltek, megcsináltak vagy vettek, semmit sem dobtak el. Mindent felhasználtak: a polyvától a levágott kukoricaszárig (amit kenyérsütésnél tüzeltek el), a legsilányabb kenderkócig (amivel a szoba földjét sikálták fel sárral), az eltörött szerszámtól az elvásott ruháig. Még különösebbnek tűnik a mai ember számára az idő és erő kihasználásának elve. Igaz, hogy a szabad parasztembernek nem parancsolt munkavezető, és munkájának minőségét nem ellenőrizte följebbvaló, de a közösség minden tagjának viselkedését és teljesítményét folyamatosan minősítették annak tagjai. Az átányiak számára »elégnek« minősíthető mérték (a munkában) egyet jelentett a saját maguk és családtagok munkaerejének teljes, sőt olykor kegyetlen kihasználásával – különösen nyáron, kora hajnaltól késő estig.

Ez a paraszti értékrend, a mindennapokat irányító arány és mérték, a paraszti kultúrának éppen olyan nagy és dokumentálásra méltó része, mint népművészete, költészete és zenéje, melyet az úgynevezett. „magas kultúra" felhasznált; a modern nemzet műveltségébe emelt – gondolok itt Bartók Béla, Kodály Zoltán, Kós Károly alkotó munkásságára, melynek alapjait a módszeres tényfeltárás, gyűjtőmunka adhatta. Ez a paraszti kultúra a maga teljességében az európai kultúra egyik csúcsteljesítménye, egyenrangú a görög-római kultúra, az antikvitás hagyományaival. Amíg lesz kultúra a Földön, addig ezt is, azt is tanítani fogják, mint az egész emberiség pótolhatatlan örökségét. (Ez azt is jelenti, hogy a néprajztudomány, mint egyetemi diszciplína, nem tűnik el a parasztság, mint kultúra, megszűnésével.) Az átányi kutatómunka eredményeit a szerzők először három, tematikailag különböző kötetben külföldön jelentették meg. Az első kötet 1969-ben jelent meg Chicagóban *Proper Peasants* címmel, melyben az átányi társadalom intézményeit, kapcsolathálóját mutatták be. A második kötet a most magyarul megjelent *Arányok és mértékek…*
német fordítása Göttingában, a Marburgi Egyetem professzorának, Gerhard Heilfurth sorozatában kapott helyet. A harmadik a Királyi Dán Tudományos Akadémia kiadásában a gazdasági munkaeszközökről szól, és Koppenhágában adták ki. Ennek alapját az a több ezer tárgyból álló gyűjtemény képezte, amit a szerzők Átányon gyűjtöttek össze, kaptak, illetve vásároltak meg a Néprajzi Múzeumnak e paraszti világ környezetének lehető legteljesebb dokumentálására. Ez a külföldi érdeklődés is jelzi, az átányi munka messze jelentősebb, mint egy magyar falu sajátos monográfiája. Már fentebb utaltam rá, hogy Magyarország sajátos földrajzi helyzete és történeti sorsa olyan vizsgálódásokra adott lehetőséget, melyek eredményei az egész földrész kultúrájára mutatott fel máshol már nem fellelhető adatokat és összefüggéseket. Ez is mutatja, egy újra gazdaságilag és szellemileg egyesülő Európában nemcsak a magyar gazdaságnak, turizmusnak vagy természettudományos kutatásoknak lehet megkülönböztetett, sajátos, másutt nem pótolható, nem helyettesíthető szerepe, hanem a

szellemtudományoknak, nem utolsósorban éppen a magyar néprajznak is. Az említett átányi köteteket világszerte nagy elismeréssel és példaként méltatták. Bizonyos tekintetben Bartók Béla magyar népdalkutatásához és tudományos munkásságához hasonlítható ez a monográfia együttes is, mely a maga területén immár megkerülhetetlen példa és forrásmű az egész európai műveltségre vonatkozóan. Véleményem szerint még vannak hasonló, egyedülálló és példaértékű teljesítményei a magyar tudományosságnak, melyek közzététele nemcsak nemzeti, hanem az egész európai művelődés érdekében állhat. Anélkül, hogy belekezdenék egy ilyen leltár összeállításába, csak egy régi és egy újabb lappangó kincsről szólnék: A régi Széchenyi István kezdeményezte nagy Duna-mappáció, melyet 1820-ban kezdtek meg az egész Duna-völgy részletes mérnöki felmérésére. Ehhez hasonló részletességgel és teljességgel csak 20 évvel később fogtak hozzá a térképezéshez az amerikaiak a Missouri rendezésénél. A több ezer kéziratos, színes térképlapot és a hozzákapcsolódó leírások nagy részét az Országos Levéltár őrzi. Ennek a műnek kiadása, feldolgozása kapcsán hasonló nagy érdeklődésre számíthat a régi magyar vízhasználat, ártéri gazdálkodás, fokok és mesterséges árkok, csatornák építésével kapcsolatos tevékenység történetének és emlékeinek bemutatása az Árpás-kortól napjainkig. E kutatómunka még korántsem zárult le. De említhetném a magyar néptánckutatás ugyancsak európai elismerést kivívott eredményeit, rendszerezési és összehasonlító munkálatait is.

Mi az, ami ebből az elismerésre méltó nagy műből, az *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban* című könyvből hiányzik? Az, amit annak idején a kutatók tudatosan, a munkálatok folytathatóságának érdekében elkerültek. Ők az eltűnő kultúrát írták le, helyesebben a pusztulásnak indult, de aztán erőszakkal el is pusztított parasztság kultúrájának nagy dokumentálását vállalták, de nem írták le, pedig végignézték, szenvedték magát a pusztítás embertelen és semmivel sem menthető folyamatát. A magyar történettudománynak nagy adóssága ez. Máig nem írták meg hitelesen, tényszerűen a magyar társadalom ellen elkövetett egyik legnagyobb bűntényt, melyet kollektivizálásnak neveznek. Ez az erőszakos, évszázados erkölcsi és emberi normákat semmibe vevő, esztelen eljárás kimeríti a népirtás fogalmát. Napjaink történetírása (és történelemtanítása) álszentül elkerüli e kérdés tárgyalását, bemutatását. Pedig ez is túlmutatott határainkon és beleszövődött egy világbirodalom minden másságot, kisebbséget és ellenállást kegyetlenül felszámoló totális stratégiájába.

Fél Edit és Hofer Tamás műve, az általa megismert magyar paraszti műveltség értékelése újra felszólítja a magyar tudományos világot e szégyenteljes hiány pótlására.

(Fél Edit–Hofer Tamás: Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Budapest, 1997, Balassi Kiadó)

Forrás: Magyar Szemle. Új folyam VII. 9-10. szám.